

تحلیلی بر سیر تاریخی و انواع ترجمه‌های قرآن کریم

به زبان‌های فارسی و کردی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۳/۲۹ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۵/۱۷

شرافت کریمی^۱

استادیار زبان و ادبیات عربی دانشگاه کردستان

جمیل جعفری^۲

استادیار زبان و ادبیات عربی دانشگاه کردستان

سعدی صفار^۳

کارشناس ارشد زبان و ادبیات عربی دانشگاه کردستان

چکیده

با ظهور اسلام و گسترش آن در میان ملت‌های غیر عرب، ایرانیان با آغوش باز آن را پذیرفتند و در جهت اعتلای آن از هیچ کوششی فروگذار نبودند. در این راستا، مترجمان و مفسران قوم فارس و کُرد به علوم قرآنی اهتمام ورزیده و تلاش نمودند از طریق ترجمه و تفسیر، فهم این کتاب را برای ملت خود، ممکن سازند. اگرچه ترجمه‌های فارسی از نظر زمانی، بر ترجمه‌های کردی پیشی جستند، اما با تلاش مترجمان بزرگ کرد، این فاصله تا حدودی جبران شده تا جایی که امروز بیش از ۵۰ اثر گران‌سنگ در حوزه ترجمه، ترجمه تفسیری و تفسیر، به زبان کردی چاپ و منتشر شده است. در این جستار، به شیوه توصیفی-تحلیلی و با رویکردی انتقادی، ترجمه‌های فارسی و کردی در گذر تاریخ بررسی می‌شود و سیر تکاملی آنها مورد کنکاش قرار می‌گیرد. همچنین سعی می‌گردد که انواع این ترجمه‌ها بررسی و بر اساس اصول و روش‌های ترجمه، به ویژگی‌های آنها اشاره شود. نتایج نشان می‌دهد که قدمت ترجمه‌های فارسی به قرن سوم هجری می‌رسد در حالی که کهن‌ترین ترجمه کردی، به حدود یک قرن پیش باز می‌گردد. در این میان، بیشتر از لهجه سورانی در ترجمه قرآن بهره گرفته شده است. شیوه ترجمه‌های کردی و فارسی بیشتر شامل، ترجمه لفظ به لفظ و وفادار، ترجمه محتوایی، ترجمه آزاد، ترجمه تفسیری و ترجمه ادبی است.

کلیدواژه‌ها: قرآن کریم، زبان کردی، زبان فارسی، ترجمه قرآن، تفسیر قرآن.

کورتیه

دوای سهره‌لدان و بلا‌بوونه‌وی نیسلام له باکوور و رۆژه‌لاتی دورگه‌ی عه‌ره‌بی، نه‌ته‌وه ئی‌رانیه‌ی کان و به‌تایبه‌ت کوردان باوه‌شیان بۆ کرده‌وه و بۆ به‌رزکردنه‌وه و به‌رزراگرتنی هه‌موو هه‌لنکیان دا. بلیسه‌ته‌کانی ئەم گه‌له ده‌ورێکی به‌رجاویان له بانگ‌خواری نیسلامی، په‌ره‌پیدان و په‌راوداناندا هه‌بووه. له سه‌رده‌می ئەمه‌رۆشدا، زاناکانی کورد له بواری وه‌رگێرانی قورنانی پی‌رۆزدا کاری زۆریان کردووه. ئەم بواری فارسه‌کان له‌می‌تێوه هه‌نگاویان هه‌لناوه. به‌ پێی لیک‌ۆلینه‌وه‌کان، کۆنترین وه‌رگێرانی قورنانی پی‌رۆز به‌م زمانه، ده‌گه‌رێته‌وه بۆ سه‌ده‌ی چواری کۆچی و ئەویش وه‌رگێرانی ته‌فسیری ته‌به‌ری‌یه. هه‌رچه‌نده ته‌مه‌نی وه‌رگێرانه کوردیه‌ی کانی قورنان له سی‌به‌کانی سه‌ده‌ی نۆزده به‌ره‌و ئەولا تین‌په‌رێ و به‌ هۆی بنده‌ستی و ژێرچه‌پۆکه‌بوونی کورد و زمانی کوردی، ئەم کاره پی‌رۆزه له ناو ئەم گه‌له موسولمانه‌دا دوا که‌وتووه؛ به‌لام له‌م سه‌رده‌مه‌دا به‌ تیک‌ۆشانی زانا کورده‌کان، تا ئەم دوا‌ییانه نزیکه‌ی 50 دانراوی به‌نرخ له بواری وه‌رگێران و راژه‌ی قورناندا نووسراوه و بلا‌و بووه‌ته‌وه. ئەم وتاره‌دا نووسه‌ر هه‌ولێ داوه به‌ که‌لک‌وه‌رگرتن له شی‌وازی لیک‌ۆلینه‌وه‌ی ته‌وسیفی له روانگه‌ی په‌خنه‌گرانه‌وه چا‌ویک به‌ ئەم ته‌فسیره‌ وه‌رگێرانانه‌ی قورناندا بخشینه‌ی و له ره‌وتی په‌ره‌سندن، ته‌کامول و پینگه‌ییشه‌تی ئەم بواری کتێبخانه‌ی کوردی، بکۆلینه‌وه. هه‌روه‌ها به‌ پێی بنه‌ماکانی وه‌رگێران باسی شی‌وازه‌گه‌لی وه‌رگێران و تایبه‌تمه‌ندییه سه‌ره‌کییه‌ کانی وه‌رگێرانه‌کان بکات. زۆریه‌ی ئەم وه‌رگێرانانه به‌ زا‌راوی سۆرانین و له ناویاندا وه‌رگێران به‌ شی‌وه‌گه‌لی وشه بۆ وشه، ده‌قاوده‌ق، نازاد، ناوه‌رۆکی، نه‌دیه‌ی و وه‌رگێران به‌ شیعر، به‌رجاو و دیاره.

وشه‌گه‌لی سه‌ره‌کی: قورنانی پی‌رۆز، زمانی کوردی، زمانی فارسی، وه‌رگێرانی قورنان، ته‌فسیری قورنان.

1. sh.karimi@uok.ac.ir

2. j.jafari@uok.ac.ir (نویسنده مسئول)

3. saadi.saffar@gmail.com

۱- مقدمه

پس از فتح ایران توسط ارتش اسلام در زمان خلافت حضرت عمر (رض)، ایرانیانی که دیرزمانی گرفتار ستم و جور شاهان ساسانی بودند با آغوش باز آیین جدید را پذیرا شده و در گسترش آن نهایت تلاش را به کار گرفتند. آنان در ترویج این دین آسمانی حتی بر عرب‌ها نیز پیشی گرفته و بیشتر علوم اسلامی را با دست‌انداختن خویش، به پله‌های تکامل رساندند. قرآن به عنوان کلام خداوند، بدون شک بزرگترین نقش را در تثبیت آیین جدید ایفا کرد و در برقراری نظامی دین محور از اهمیت فراوانی برخوردار بود. اهمیت این کتاب، ایرانیان را بر آن داشت تا آن را، از همان ابتدای گرایش به دین جدید، به زبان خود برگردانند و بتوانند از آبخور وحی به شیوه‌ای مستقیم، بهره‌مند گردند. علاوه بر قوم فارس، کردها نیز، به این مهم دست یازیدند و کلام خدا را به زبان خود برگرداندند. بی‌شک به دلیل رسمی بودن زبان فارسی در مکاتبات، و نیز به سبب استیلای سیاسی، قدمت آثار ترجمه شده به فارسی، نسبت به زبانی چون کردی، بیشتر است و اساساً دانشمندان سده‌های پیشین، آثار خود را بیشتر به فارسی و عربی می‌نگاشتند تا قابلیت انتشار بیشتر و فهم همگانی‌تر داشته باشد.

۲- بیان مسأله

پژوهشگر با مطالعه ترجمه‌های قرآن کریم در می‌یابد که در برابر انبوهی از آثار کهن و نو قرار دارد و دچار سردرگمی می‌گردد که کدامین اثر، به شیوه بهتر و پسندیده‌تری کلام خدا را منتقل نموده است؟ همچنین بر اساس اصول و روش‌های ترجمه، کدام یک توانسته است کلام خدا را به زبان مقصد درآورد؟ برای حل این مسأله و نمونه‌های دیگر شبیه به آن، چاره‌ای جز بررسی دو چیز باقی نمی‌ماند: اول این که باید سیر تاریخی این ترجمه‌ها، از آغاز تا انجام، بررسی گردد و دوم این که ویژگی‌های هر یک بر اساس اصول ترجمه، بیان شود. این مهم نگارندگان را بر آن داشت تا به انجام این پژوهش، دست یازند و در جهت معرفی و بررسی ترجمه‌های قرآن به زبان‌های فارسی و کردی، اقدام نمایند.

۲-۱- سؤالات تحقیق

در این مقاله تلاش بر این است تا به سؤالات زیر پاسخ داده شود:

- ۱- سیر تاریخی ترجمه‌های فارسی چگونه است؟
- ۲- سیر تاریخی ترجمه‌های کردی چگونه است؟
- ۳- ترجمه‌های قرآن که به دو زبان فارسی و کردی نگاشته شده‌اند، چه ویژگی‌هایی دارند؟

۲-۲- اهداف

- ۱- توضیح سیر تاریخی ترجمه‌های فارسی؛
- ۲- توضیح سیر تاریخی ترجمه‌های کردی؛
- ۳- بیان ویژگی‌های مهمترین ترجمه‌های فارسی و کردی.

۳- روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله توصیفی-تحلیلی است و نحوه گردآوری داده، کتابخانه‌ای با ابزار فیش برداری است. جامعه آماری تمام ترجمه‌های فارسی و کردی قرآن در سده‌های مختلف است. رویکرد تحقیق نیز ارزیابی آن ترجمه‌ها بر اساس اصول و روش‌های ترجمه، خواهد بود.

۴- پیشینه تحقیق

در رابطه با ترجمه پژوهی قرآن کریم، آثار متعددی منتشر شده است. البته ناگفته نماند که در این آثار، علاوه بر محدودیت بازه زمانی ترجمه‌های بررسی شده، فقط بر آثار منتشر شده به یک زبان، تمرکز شده است. اینک در این بخش از پژوهش به ذکر نمونه‌ای از آنها بسنده می‌شود:

مدرس (۱۹۸۳) در کتاب *علمائنا فی خدمه العلم و الدین*، به زندگی نامه دانشمندان کرد می‌پردازد و از جمله مفسران کرد را مورد بررسی قرار می‌دهد؛ البته ایشان فقط به زندگی نامه این افراد به گونه‌ای مختصر اشاره نموده است. خرمشاهی (۱۳۸۸) در کتاب *ترجمه‌های امروزی فارسی قرآن کریم*، به معرفی و نقد ۳۹ ترجمه فارسی قرآن، از شاه ولی الله دهلوی تا غلامعلی حداد عادل، می‌پردازد و ویژگی هر

یک را بیان می‌کند. خرمشاهی (۱۳۸۹) در کتاب *قرآن پژوهی*، به بررسی ۱۶ تفسیر (فارسی و عربی) و ۷ ترجمه فارسی می‌پردازد و ویژگی‌های هر یک را برمی‌شمارد و به نقد آنها دست می‌یازد.

خامه‌گر (۱۳۸۹) در سلسله مقالاتی با عنوان *سیری در ترجمه‌های فارسی قرآن* (که در سایت تبیان، ۱۷ شماره از آن منتشر شده است)، به بررسی ترجمه‌های فارسی قرآن در عصور مختلف پرداخته و ضمن اشاره به زندگی مؤلف آنها، به نوع ترجمه و ویژگی‌های آن اشاره می‌کند. ولدبیگی (۱۳۹۲) در کتاب *مفسران معاصر کرد به ۳۱ مفسر کرد در کردستان‌ها ایران، عراق و ترکیه می‌پردازد و شیوه‌های تفسیری هر یک را مورد کنکاش قرار می‌دهد. مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی (۱۳۹۴) در دایره‌المعارف *فرهنگ‌نامه علوم قرآنی*، در سه مدخل تحت عنوان *ترجمه‌های فارسی جدید قرآن و ترجمه‌های فارسی قرآن و ترجمه‌های کهن قرآن*، تنها در دو صفحه ۴۱۴ و ۴۱۵، عنوان این ترجمه‌ها و نام مؤلفشان را بدون هیچ توضیح اضافی آورده است. ایزدی، دحروج و نعمتی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان *مناهج تفسیر القرآن الکریم عند علماء الکرده*، به ذکر مفسران کرد در بازه زمانی قرن ۱۴ هجری می‌پردازند و به ایجاز، شیوه هر یک را می‌کاوند.*

۵- بحث و بررسی

۵-۱- سیر تاریخی ترجمه قرآن کریم به زبان فارسی

زبان فارسی نخستین زبانی است که قرآن به آن ترجمه شده است و قوم فارس به این افتخار رسیده‌اند که تا کنون متنوع‌ترین ترجمه‌ها و با اهمیت‌ترین تفسیرها را از قرآن نوشته‌اند. با وجود اینکه هیچ نسخه‌ای از ترجمه قرآن به زبان فارسی از سه قرن اولیه به دست نیامده است؛ به نظر می‌رسد ترجمه‌های پراکنده و گزیده، با توجه به نیاز و شوق مخاطبان در این دوره رواج داشته که از آنها اثری برجای نمانده است. بنابر گزارش‌ها و داستان‌هایی که از کتاب‌های تاریخ و روایت‌ها به دست آمده است، کسانی به این باور رسیده‌اند که تاریخ ترجمه قرآن به زبان فارسی به قرن اول و حتی دوره نبوت نیز می‌رسد. این ادعا با توجه به ضعف روایت‌ها از جوانب مختلف، قابل اثبات نیست؛ اما نیاز و علاقه مردمان ایران به فهم قرآن و علاقه آنان به تعالیم و آموزه‌های اسلام و علوم عربی (مانند کتاب‌های صرف و نحو در قرن دوم هجری که

در منابع از آنها نام برده شده است)، آن را تقویت می‌کند.

جاحظ در کتاب *البيان والتبيين* می‌آورد که موسی بن یسار أسواری (متوفای سال ۱۵۵ ق) قرآن را به فارسی ترجمه می‌کرد (مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، ۱۳۹۴: ۴۱۴). روایتی نیز در کتاب *المبسوط* شمس‌الدین سرخسی جلد یکم صفحه ۳۷ آمده است که گویا مردم پارس به سلمان فارسی نوشتند که سوره الحمد را برای آنان ترجمه کند و «سلمان از مصطفی (ص) دستوری خواست تا قرآن به پارسی برای قوم خود نویسد. وی را دستوری داد. چنین گفتند که وی قرآن بنبشت و پارسی آن اندر زیر آن بنبشت. آنگاه به آخر آن بنبشت: هذا القرآن الذي أنزل علی محمد: این است قرآن که فرو فرستیده آمده است بر محمد» (مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، ۱۳۹۴: ۴۱۵). اگرچه این ماجرا به لحاظ مستندات تاریخی چندان قوتی ندارد (نژادحقیقی، ۱۳۸۸: ۵۱) و تاریخ نگاران ترجمه قرآن، اشکالاتی بر آن وارد آورده‌اند (آذرنوش، ۱۳۷۵: ۱۰۶) و همچنین محمد عبدالعظیم الزرقانی سند این‌گونه روایت‌ها را بدون اصل می‌داند (الزرقانی، ۱۳۸۵: ۷۷۲)؛ اما همواره در کتاب‌های تاریخ ترجمه قرآن به آن استناد شده است. بدون توجه به اقوال مختلف و گاه اغراق‌آمیز در مورد تاریخ اولین ترجمه‌های قرآن به زبان فارسی، قدمت کهن‌ترین نسخه‌های موجود مربوط به سال‌های اواخر قرن سوم هجری قمری است.

با نگاهی به روند ترجمه‌های فارسی قرآن می‌توان آنها را بر مبنای تاریخ نگارش و نوع ترجمه، به چهار گروه: ترجمه‌های کهن، ترجمه‌های دوران میانه، ترجمه‌های عصر مشروطه و پهلوی، و ترجمه‌های جدید تقسیم‌بندی نمود. این سیر از ترجمه تفسیر طبری توسط علمای ماوراءالنهر که کهن‌ترین نسخه مترجم به نثر فارسی دری است، آغاز شده تا به ترجمه‌های امروزی همانند ترجمه‌های غلامعلی حداد عادل (۱۳۹۲ش) و حسین استاد ولی (۱۳۹۳ش) رسیده است. هرچند این تقسیم‌بندی مبنای تاریخی ندارد ولی برای شناخت بهتر روند ترجمه، ساختارها و قالب نوشتار آن مفید است.

۵-۱-۱- ترجمه‌های فارسی دوره کهن

این ترجمه‌ها از میانه‌های قرن سوم هجری قمری با تفسیر طبری آغاز شده و تا پایان قرن ششم ادامه داشته است. در جدول زیر فهرست این آثار همراه با نام مترجم و تاریخ احتمالی ترجمه آن (مطابق آنچه درباره این ترجمه‌ها در منابع آمده) آورده

می‌شود: (ر.ک: خرمشاهی، ۱۳۸۹؛ مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، ۱۳۹۴؛ آذرنوش، ۱۳۷۵؛ خامه‌گر، ۱۳۸۹)

ردیف	نام ترجمه	مترجم	تاریخ ترجمه
۱	ترجمه تفسیر طبری	علمای ماوراء النهر	قرن چهارم هجری قمری
۲	ترجمه تفسیری پاک	ناشناخته	قرن چهارم هجری قمری
۳	ترجمه کمبریج	ناشناخته	قرن چهارم هجری قمری
۴	ترجمه آهنگین اجزاء آخر	ناشناخته	قرن چهارم هجری قمری
۵	ترجمه آستان رضوی	ناشناخته	قرن چهارم هجری قمری
۶	ترجمه تفسیری سورآبادی	ناشناخته	قرن پنجم هجری قمری
۷	ترجمه تفسیری تاج التراجم	اسفراینی	قرن پنجم هجری قمری
۸	ترجمه تفسیری شتقشی	ناشناخته	قرن پنجم هجری قمری
۹	ترجمه تفسیری نسفی	أبو حفص نجم الدین نسفی	قرن پنجم هجری قمری
۱۰	ترجمه قرآن	أبوالفتح رازی	قرن ششم هجری قمری
۱۱	كشف الأسرار وعدة الأبرار	مییدی	قرن ششم هجری قمری

در کنار این کارهای ارزشمند، مجموعه‌ای دیگر از ترجمه‌های نایاب و البته ناقص از قرآن مربوط به سده‌های پنجم تا سیزدهم هجری قمری در کتابخانه رضوی نگهداری می‌شود که در سال ۱۳۷۴ با نام فرهنگ‌نامه قرآنی با کوشش محمد جعفر یاحقی و همکاران نسخه‌برداری شده و به چاپ رسیده است (خرمشاهی، ۱۳۸۹: ۱/۵۳۹).

ویژگی ترجمه‌های این دوره عبارت هستند از:

۱. بیشتر آنها دارای ترجمه تحت اللفظی با چاشنی تفسیری هستند. (خامه‌گر، ۱۳۸۹: مقاله شماره ۳)
۲. در ساختار آنها استحکام وجود دارد و ساختمان زبانی آن دوره رعایت شده است. (مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، ۱۳۹۴: ۴۱۶)
۳. معادل یابی برای بیشتر واژگان به خوبی انجام گرفته است. (مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، ۱۳۹۴: ۴۱۶)

بهترین ترجمه این دوره ترجمه تفسیر طبری است هر چند که نمی‌توان آنرا کاملاً و صرفاً، ترجمه تفسیر طبری به شمار آورد و بهتر است آن را تفسیرنامه پارسی خواند. (مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، ۱۳۹۴: ۴۱۵) پژوهشگرانی چون: آذرنوش

و خرمشاهی به این نکته تصریح کرده‌اند (آذرنوش، ۱۳۷۵: ۱۵ و خرمشاهی، ۱۳۸۹: ۱۲۷/۱)؛ اما این ترجمه با توجه به کامل بودن متن و کیفیت نوع ترجمه آن بی‌شک بهترین ترجمه این دوره است.

۵-۱-۲- ترجمه‌های فارسی دوره میانه

با پایان یافتن قرن ششم، ترجمه قرآن دچار رکود شد و تا پایان قرن هشتم اثری کامل و درخور توجه در زمینه ترجمه قرآنی به چشم نمی‌آید. قرن نهم، شروع دوباره ترجمه قرآن بود که تا پایان قرن سیزدهم ادامه داشته است. در جدول زیر به این آثار به اختصار اشاره می‌شود: (ر.ک: مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، ۱۳۹۴؛ خرمشاهی، ۱۳۸۹؛ آذرنوش، ۱۳۷۵؛ خامه‌گر، ۱۳۸۹).

ردیف	نام ترجمه	مترجم	قرن نگارش
۱	ترجمه و تفسیر حسینی	ملاحسین کاشفی	قرن نهم
۲	ترجمه الخولص	زواره‌ای	قرن دهم
۳	تفسیر منهج الصادقین	ملافتح الله کاشانی	قرن دهم
۴	ترجمه قرآن مخدوم نوح هندی	لطف الله بن مخدوم نعمت هندی	قرن دهم
۵	ترجمه قرآن	شریف لاهیجی	قرن یازدهم
۶	فتح الرحمن فی ترجمه القرآن	شاه ولی الله محدث دهلوی	قرن دوازدهم
۷	ترجمه استرآبادی	حسین کرد محله‌ای	قرن سیزدهم
۸	موعود الرحمن فی ترجمان القرآن	حسین خوانساری	قرن سیزدهم

ویژگی ترجمه‌های این دوره عبارت هستند از:

۱. خارج شدن از نثر کهن فارسی و تمایل مترجمان به زبان عربی؛
 ۲. گرایش بیشتر از دوره قبل به تفسیر و توضیح در لابه لای ترجمه برای فهم و دریافت بیشتر معانی قرآن؛
 ۳. بهبود محتوای آثار؛
 ۴. آمیخته شدن حدود و ثغور ترجمه با تفسیر؛
 ۵. ظهور بهترین ترجمه تحت اللفظی فارسی (ترجمه دهلوی) در این دوره.
- مهمترین ترجمه این دوره در قرون دوازدهم و سیزدهم قمری، ترجمه فتح الرحمن فی ترجمه القرآن از محدث مشهور احمد بن عبدالرحیم الفاروقی معروف به شاه ولی الله دهلوی (۱۱۱۰-۱۱۷۶ هجری قمری) است. این ترجمه در میان فارسی

زبان‌های هند، پاکستان، افغانستان و تاجیکستان مقبولیت فراوان داشته و دارد و پیر تیراژترین ترجمه قرآن در آن کشورهاست (خرمشاهی، ۱۳۸۹: ۵۷۳/۱). این ترجمه در میان اهل سنت ایران نیز بسیار مشهور است و به تازگی تصحیحی از آن توسط مسعود انصاری در انتشارات احسان چاپ شده است.

۵-۱-۳- ترجمه‌های فارسی در دوره‌های قاجار و پهلوی

در زمان حکومت ناصرالدین شاه قاجار و عصر مشروطه میرزا محمد طاهر شیبانی مستوفی کاشانی ملقب به بصیر الملک که منصب ریاست کتابخانه سلطنتی را عهده دار بود، به ترجمه قرآن پرداخت. برگردان او اگرچه به همان سبک ترجمه تحت اللفظی است؛ اما با عدول گاه به گاه در ترجمه بعضی آیات، از پایبندی کامل به این روش شانه خالی کرده است. ترجمه او بعدها سر لوحه کار مترجمانی همانند الهی قمشه‌ای در آفرینش سبک جدیدی در ترجمه قرآن شد. (خرمشاهی، ۱۳۸۸: ۲۶) با سرعت گرفتن نهضت ترجمه در ایران از اواخر سلطنت قاجار، ترجمه قرآن به سبک جدید نیز رونق یافت. آغازگر روش ترجمه نوین و روان و آزاد از قرآن در این سال‌ها محیی الدین مهدی الهی قمشه‌ای و عبدالحسین بافقی یزدی «آیتی» هستند.

در جدول زیر ترجمه‌های قرآن در دو دوره مشروطه و پهلوی آورده شده‌اند: (ر.ک: خرمشاهی، ۱۳۸۹؛ خرمشاهی، ۱۳۸۸؛ آذرنوش، ۱۳۷۵؛ نژاد حقیقی، ۱۳۸۸).

نام اثر	نام مترجم	تاریخ	ویژگی کلی ترجمه
ترجمه قرآن	میرزا حسن اصفهانی (صفیعلی شاه)	۱۲۶۵ش	اولین ترجمه منظوم بر وزن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات
ترجمه قرآن	محمد طاهر مستوفی (بصیر الملک)	۱۲۷۰ش	نثر روان و دقیق دارای اشکالات نحوی
ترجمه قرآن	محمود یاسری	۱۳۴۴ش	تقریباً تحت اللفظی با نکات تفسیری، ضعف زبان مقصد
ترجمه قرآن	مهدی الهی قمشه‌ای	۱۳۲۳ش	ترجمه آزاد با توضیحات تفسیری، اشکالات زبان مبدأ
ترجمه قرآن	عبدالحسین بافقی (آیتی)	۱۳۲۶ش	روان، توجه به دستور زبان فارسی با توضیحات اندک
ترجمه قرآن	ابوالقاسم پاینده	۱۳۳۶ش	نثر ادبی فصیح، توجه به زبان مقصد، اشکالات نحوی
ترجمه قرآن	محمد کاظم معزی	۱۳۳۷ش	تقریباً تحت اللفظی با توضیحات اندک

نثر ادبی، نکات تفسیری زیاد دارای اشکالات نحوی	۱۳۴۸ش	علی نقی فیض الاسلام	ترجمه قرآن
نثر روان، ترجمه محتوایی	۱۳۵۳ش	حکمت آل آقا	ترجمه قرآن
تقریبا تحت اللفظی با توضیحات تفسیری اندک.	۱۳۵۴ش	زین العابدین رهنما	ترجمه قرآن

ویژگی ترجمه‌های این دوره عبارت هستند از:

۱. نام‌گذاری تمامی این ترجمه‌ها فقط بانام ترجمه قرآن؛
 ۲. روی آوردن به ترجمه آزاد و محتوایی؛
 ۳. عدم توجه زیاد به ساختار دستوری زبان مبدأ؛
 ۴. فاصله گرفتن از نثر دوره میانه؛
 ۵. تلاش برای فارسی‌نویسی سره و روانی ترجمه؛
 ۶. اهتمام بعضی از مترجمان به ترجمه تحت اللفظی؛
 ۷. پایه‌گذاری تفکر ترجمه گروهی و باور به خرد جمعی در ترجمه بهتر قرآن.
- اگر از میان ترجمه‌های حکمت آل آقا، ابوالقاسم پاینده و زین‌العابدین رهنما که شیواترین ترجمه‌های این دوره هستند بخواهیم یکی را به عنوان ترجمه بهتر برگزینیم، بی شک ترجمه رهنما را انتخاب خواهیم کرد که از نظر استواری سبک ترجمه و توجه به محتوا، ترجمه‌ای شیوا، درست و دقیق و بسیار کم اشتباه است و با بهره‌گیری از همکاری بزرگانی چون: آیت الله شعرانی و علی اصغر حلبی و همچنین نظرخواهی از قرآن‌پژوهان جهان اسلام، بهترین ترجمه این دوره به شمار می‌آید. (خرمشاهی، ۱۳۸۹: ۴۶).

۵-۱-۴- ترجمه‌های فارسی جدید

منظور از ترجمه‌های جدید، ترجمه‌های بعد از سال‌های انقلاب است که تا به امروز تعدادشان به یکصد مترجم می‌رسد. مترجمان این دوره با دنباله‌روی از سبک ترجمه دوره قبل (قمشه‌ای) و البته نوآوری‌های جدید، آثاری گرانمایه را به جامعه قرآنی فارسی‌زبان هدیه داده‌اند که می‌توان گفت آرزوی دیرینه‌ی قرآن‌پژوهان برای دستیابی به ترجمه‌هایی دقیق، در این دوره در حال تحقق است. در میان این ترجمه‌ها، ترجمه تفسیری، ترجمه آزاد و مفهومی، ترجمه معنایی (محتوا به محتوا)، ترجمه آهنگین و ترجمه منظوم به چشم می‌خورد.

در جدول زیر فهرست بهترین‌های این ترجمه‌ها همراه با سبک ترجمه آنان به ترتیب اسامی بر اساس حروف الفبا آمده است: (ر.ک: خرمشاهی، ۱۳۸۹؛ کوشا، ۱۳۸۶؛ آذرنوش، ۱۳۷۵؛ خامه گر، ۱۳۸۹؛ معرفت، ۱۳۷۹)

ردیف	مترجم	سال نشر	ناشر و مکان نشر	نوع و ویژگی ترجمه
۱	استاد ولی حسین	۱۳۸۵	اسوه. قم	نثر روان، ترجمه برابر، رعایت دستور زبان مقصد
۲	ارفع محمد کاظم	۱۳۸۱	فیض کاشانی. تهران	نثر روان، ترجمه محتوایی. اشکالات نحوی
۳	امامی ابو القاسم	۱۳۷۰	اسوه. تهران	نثر ادبی به سبک کهن، اهمیت به زبان مقصد
۴	انصاری مسعود	۱۳۷۷	فرزان. تهران	روان و خوشخوان، مطابقت ترجمه با متن
۵	انصاریان حسین	۱۳۸۳	اسوه. قم	نثر ساده و روان، لغزش صرفی و نحوی کم
۶	آیتی ابوالمحمد	۱۳۶۷	سروش. تهران	نثر روان و دقیق، محتوایی وفادار
۷	بهرام‌پور ابو الفضل	۱۳۸۲	عصمت. قم	نثر روان به همراه توضیحات و شرح واژه‌ها
۸	برزی اصغر	۱۳۸۲	امیرکبیر. تهران	نثر روان و شیوا، رعایت قواعد دستوری
۹	حداد عادل غلامعلی	۱۳۹۰	آستان قدس. مشهد	نثر روان، ترجمه محتوایی
۱۰	حلبی علی اصغر	۱۳۸۰	اساطیر. تهران	ترجمه تطبیقی، نثر روان نه چندان مطلوب
۱۱	خرم‌دل مصطفی	۱۳۷۰	احسان. تهران	ترجمه تفسیری روان، شرح واژه‌ها و نکات نحوی
۱۲	خواجوی محمد	۱۳۶۹	مولی. تهران	روان، اشکالات صرفی و نحوی، بیان وجوه نظایر
۱۳	صادقی تهرانی محمد	۱۳۸۳	کلیدر. تهران	نسبتاً روان، اشکالات دستوری زبان مبدأ و مقصد

۱۴	صفارزاده طاهره	۱۳۸۰	هنر بیداری. تهران	نثر روان، ترجمه آزاد با توضیحات تفسیری
۱۵	طاهری قزوینی علی اکبر	۱۳۸۰	قلم. تهران	نثر دقیق معیار، ترجمه مطابق، اضافات تفسیری
۱۶	فارسی جلال الدین	۱۳۶۹	کتاب. تهران	نثر روان و پایبند، ترجمه بین آزاد و محتوایی
۱۷	فولادوند مهدی	۱۳۷۳	تهران دفتر مطالعات تاریخ و فرهنگ اسلامی	نثر روان و ساده، ترجمه محتوا به محتوا
۱۸	مکارم شیرازی ناصر	۱۳۷۳	تهران دار القرآن الکریم	محتوا به محتوا، نثر روان
۱۹	مجتبوی جلال الدین	۱۳۷۲	حکمت. تهران	نثر دقیق و روان، محتوایی، توضیحات اندک
۲۰	موسوی گرمارودی علی	۱۳۸۳	قدیانی. تهران	نثر روان و دقیق، ترجمه برابر، اهمیت به واژگان
۲۱	مجد امید	۱۳۷۶	امید. نیشابور	ترجمه منظوم، فعولن فعولن فعولن فعول
۲۲	گروه مترجمان: رضایی، اصفهانی	۱۳۸۴	فرزان. تهران	نثر معیار، روانی و همسانی، رعایت زمان افعال

ویژگی ترجمه‌های این دوره عبارت هستند از:

۱. پایان دوره ترجمه تحت اللفظی؛
۲. تسلط زیاد مترجمان این دوره بر زبان مبدأ و آگاهی کامل از ساختار زبان فارسی؛
۳. به کارگیری تجربه‌های فراوان از آثار قرآن‌پژوهی در نقد ترجمه‌های قرآن؛
۴. اهمیت دادن به ویراستاری ترجمه توسط بزرگان فن؛
۵. نمود ترجمه‌ی برابر از قرآن و دوری از اضافات مگر در صورت لزوم؛
۶. ثروتمند نمودن دایره واژگان زبان فارسی با ساختن کلمات و اصطلاحات بدیع؛
۷. اهمیت یافتن تعادل ترجمه و به کارگیری انواع دیدگاه‌ها در ترجمه (انسجام متن، ارتباط عناصر ساختار و تأثیرات بیانی).

گزینش یک ترجمه برتر از میان دهها ترجمه بسیار خوب از قرآن در این دوره که کتابخانه فارسی را بارور و مزین کرده و سفیران فرهنگ ایران به سایر بلاد فارس زبان و فارسی خوان بوده‌اند، کار چندان ساده‌ای نیست. ولی بنا بر نظر کارشناسان حوزه قرآن‌پژوهی، ترجمه‌های موسوی گرمارودی، حداد عادل، فولادوند، و خرمشاهی، در شمار بهترین‌های حوزه ترجمه قرآن هستند (کوشا، ۱۳۸۶: ۳).

بهاء‌الدین خرمشاهی که از مترجمان و بزرگان حوزه قرآن‌پژوهی است در مورد ترجمه گرمارودی می‌نویسد: «این ترجمه شیواترین ترجمه در میان همه‌ی ترجمه‌های فارسی بعد از انقلاب در ایران است». (خرمشاهی، ۱۳۸۸: ۴۵۹) محمد علی کوشا قرآن‌پژوه کرد که ایشان نیز از بزرگان حوزه پژوهش‌های قرآنی است؛ درباره ترجمه آقای گرمارودی آورده است: «ترجمه‌ای نوین از قرآن کریم است که در آسمان ادب فارسی چون ستاره‌ای پرفروغ بر تارک آثار همنوع خویش می‌درخشد» (کوشا، ۱۳۸۶: ۳۳۰). حسین علی‌زاده معتقد است که ترجمه گرمارودی گوی سبقت را از دیگران ربوده و سقف ترجمه قرآن را تا حد قابل توجهی بالا برده است. (علیزاده، ۱۳۸۵: ۱۴۹) سید محمد رضا صفوی و احمد شهدادی نیز این ترجمه را برتر از دیگر ترجمه‌های معاصر دانسته‌اند. (همان: ۱۴۸).

۲-۵- سیر تاریخی ترجمه قرآن کریم به زبان کردی

۲-۵-۱- کردها و سابقه خدمات آنان به فرهنگ اسلامی

کردستان (کردوئنا) نامی است تاریخی برای یک واحد بزرگ از زیباترین سرزمین‌های غرب آسیا که با مساحت تقریبی پانصد هزار کیلومتر مربع در بین کشورهای ترکیه، ایران، عراق و سوریه تقسیم شده است. ساکنان پنج هزارساله این سرزمین، بنابر اعتراف خاورشناسان، از اصیل‌ترین اقوام تاریخ‌اند (نیکیتین، ۱۳۶۷: ۵۷). کردها از همان ابتدای طلوع اسلام در سرزمینشان، با پذیرش آیین جدید، با عزت و افتخار به خدمت دین اسلام درآمدند. بزرگان بی‌شمار این قوم سهم خود را در بنای فرهنگ و تمدن اسلامی ادا کرده‌اند که اسامی برخی از ایشان در کتاب‌های رجال، تاریخ، فقه و سیاست و عرفان محفوظ است. هر چند شواهد و قراین بر گُرد بودن بسیاری از دانشمندان قرون طلایی اسلام موجود است؛ اما به دلایل مختلف در بسیاری از منابع و مآخذ به این مورد بسیار کم اشاره شده است. همراه موانع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و نیز محدودیت‌های این قوم بزرگ برای نوشتن به زبان مادری، عامل مهم

دیگری نیز جلوه می‌کند و آن فقط اخلاص علماء و دانشمندان کُرد برای خدمت به تمدن و فرهنگ اسلامی بوده است که اشاره به نژاد و زبان را نوعی عصیت می‌شمرده‌اند.

علامه عبدالکریم مدرس مفسر کُرد در مقدمه کتاب علمائنا فی خدمه العلم و الدین می‌نویسد:

لا یخفی علی العالم بتارخ الاسلام أنه بعد انبثاق نور الدین المبین فی ربوع شرق الجزیره و شمالها اعتنقت الأمة الكردیه الإسلام برحب الصدر وخدموه فی العسر والیسر و فی کل دور من أدواره ساهم علماءها فی خدمه العلوم التي يتوقف عليها نشر التعالیم الإسلامیه، و جاؤوا بما یسر الناظر من التالیف والمآثر والمفاخر. غیر أنه لم تسجل أسماءهم وآثارهم لعوامل، منها: أنهم لا یریدون إظهار ما عملوه من الخدمات إحالة الی علم الله سبحانه و تعالی؛ حتی إنهم كانوا لا یکتبون أسماء أنفسهم بعد ان حرروا کتاباً، اعتماداً علی الله وإخلاصاً فی ما بذلوه فی خدمه الدین. (مدرس، ۱۹۸۳: ۳)

از یک طرف محبت زبان عربی به عنوان زبان قرآن، و از سویی دیگر در تنگنا بودن زبان کردی و قرار داشتن در محاصره زبان‌های حاکم (فارسی و ترکی و عربی)، دانشمندان کُرد را وادار کرده بود که آثار و نوشته‌های خود را با زبان رسمی حاکم به تالیف درآورند؛ تاجایی که سعید نورسی بنیان‌گذار جماعت اسلامی نور در ترکیه، مجبور بوده است تمامی آثار از جمله نامه‌های شخصی خود را به زبان ترکی بنویسد. این امر حتی موجب شده که وی، در سایر کشورها با نژاد ترکی شناخته شود. بزرگانی چون شیخ الاسلام احمد بن عباس الحرائی، ابن صلاح الشهرزوری و ابن قتیبه الدینوری و ده‌ها دانشمند دیگر از اسلاف ماندگار این ملت‌اند که در غربت خود و ملت خود در کاروان اعراب آرمیده‌اند. در دوران معاصر سعید نورسی، سعید رمضان بوطی، عبدالکریم مدرس، محمد کرد علی، مصطفی زلمی و علی قره‌داغی از دامن این قوم برخاسته و افتخار آفریده‌اند.

۵-۲-۲- سیر تاریخی ترجمه قرآن به زبان کردی

از زمان تدوین اولین برگردان‌های قرآن به زبان کردی -چه به صورت تفسیر و چه به صورت ترجمه- اطلاع دقیقی در دست نیست. تاریخ ترجمه‌های موجود نیز به بیشتر

از یک قرن نمی‌رسد. قدیمی‌ترین آنها تفسیر تیندکاری نیمان بوقه‌ومی کوردان است که هنوز به صورت نسخه مخطوط باقی مانده است. این تفسیر در اوایل قرن بیستم در کردستان عراق توسط ملامحمد خواهرزاده فرزند عبدالکریم فرزند ملاحسین پینجوینی (۱۸۶۸-۱۹۳۵م) به نگارش درآمده است. همزمان با این تفسیر، دو اثر دیگر با نام‌های ته‌فسیری کوردی له که لامی خواوه‌ندی، به صورت مخطوط، از ملامحمد بن عبدالله جلی‌زاده کویی (۱۸۷۶-۱۹۴۳م) و ژینانی نینسان له ته‌فسیری قورئان به قلم ملاحسین شیخ سعدی (۱۳۰۱-۱۴۰۴ق) به رشته تحریر درآمده که از اولین تفاسیر کردی به‌شمار می‌آیند. ملاحسین شیخ سعدی با پایان یافتن تفسیر خود، اقدام به تلخیص آن نموده و در سال ۱۹۷۸م ترجمه‌ای تفسیری با همان نام به چاپ رساند (مدرس، ۱۹۸۳: ۱۱۲) و نیز (ولدبیگی، ۱۳۹۲: ۳۷ و ۴۳).

شیخ محمد خال فرهنگ‌نویس و مفسر کرد در سال‌های ۱۹۷۹ تا ۱۹۸۲ به چاپ هفت جزء از تفسیر نادر خود اقدام کرد؛ اما با فوت او در سال ۱۹۸۹م، سه جزء دیگر آن به چاپ نمی‌رسد. در ادامه و در سال‌های بین ۱۹۸۰ میلادی علامه ملاعبدالکریم المدرس فرزند فتاح، تفسیر هفت جلدی خود را با نام ته‌فسیری نامی نشر می‌دهد. خلاصه‌ای سه جلدی و یک جلدی از این تفسیر در سال‌های ۱۹۹۷ و ۲۰۰۶م تدوین و چاپ شده است (ولدبیگی، ۱۳۹۲: ۳۷ و ۴۳). در بین سال‌های ۱۹۷۰ تا ۱۹۷۵م ملاسعید زمناکویی نیز به تفسیر قرآن پرداخته و تفسیری موجز را به چاپ رسانید. این تفسیر موجز دو جلدی فقط یکبار در سلیمانیه به چاپ رسید و نایاب گردید (ره‌نجیار، ۲۰۰۹: ۶۷۷). همه‌ی این تألیفات در کردستان عراق انجام شده و علت آن به آزادی محدود کردهای آن کشور در خواندن و نوشتن به زبان مادریشان بر می‌گردد. به دنبال این کارها تا دهه‌ی آخر قرن بیستم میلادی همه‌ی برگردان‌های کردی قرآن که تعداد آنها به ۵۰ عنوان می‌رسد، باز هم به صورت تفسیر ارائه شده‌اند. در ایران برای اولین بار ملامحمود احمدی تفسیر کامل هفت جلدی کردی گولبئیر خود را در سال ۱۳۶۳ تا ۱۳۷۰ش در انتشارات احمدی به چاپ رساند و بعدها در سال ۱۳۸۶ش خلاصه آن را در یک جلد نیز به چاپ رساند. با استقبال ملل مسلمان از ترجمه قرآن در اواسط قرن بیستم که دلیل اساسی آن بیداری امت اسلام و بازگشت دوباره‌ی آنان به سوی منبع آغازین شریعت بود، دانشمندان قرآن‌شناس با توجه به نیاز جوامع مسلمان و گرایش آنان به سوی فهم مفاهیم قرآن، با شدت بیشتر

به سوی ترجمه‌ی آن روی آوردند. به سبب این موج ترجمه، در ایران ترجمه رونق بیشتری گرفت و به تبع آن قرآن‌پژوهان کُرد نیز به آن همت نمودند تا آنجا که تعدادی از نخبگان این قوم با زبان فارسی به خلق آثار قرآنی پرداختند که محمد علی کوشا، مصطفی خرم‌دل، بهاء‌الدین حسینی، عبدالعزیز سلیمی، جهانگیر ولدبیگی و ناصر روشن از شناخته شده‌های آنان در این حوزه به شمار می‌آیند.

اولین ترجمه قرآن و نه تفسیر آن، به زبان کُردی از ماموستا عبدالرحمان شرفکندی متخلص به «هه‌ژار» است. ایشان با آگاهی کامل از زبان قرآن و آوارگی اجباری در کشورهای عراق، سوریه، اردن و لبنان و همچنین تسلط بر لهجه‌های مختلف زبان کُردی، آرزوی دیرینه ملت خود که همانا ترجمه قرآن به زبان کُردی بود را در سال ۱۳۷۰ش محقق کرد. با الگو از ایشان، حوزه ترجمه کُردی قرآن رونق گرفت و در کمتر از دو دهه، قریب به بیست ترجمه از قرآن به زبان کُردی، چاپ و منتشر شد. در میان این ترجمه‌ها، ترجمه تفسیری، ترجمه لغوی معنایی، ترجمه تحت اللفظی، ترجمه محتوایی و ترجمه ادبی و منظوم دیده می‌شود.

اینک در جدول زیر تعدادی از ترجمه‌های کُردی قرآن به همراه نام مترجم و تاریخ و محل اولین طبع و لهجه و نوع ترجمه آورده می‌شود: (ر.ک: ولدبیگی، ۱۳۹۲؛ مدرس، ۱۹۸۳؛ حه مه ئه مین (ره نجیار)، ۲۰۰۹)

ردیف	نام ترجمه	مترجم	محل چاپ	زبان ترجمه	نوع ترجمه
۱	قورئانی پیروز	عبدالرحمان شرفکندی	سروش. تهران	سورانی	آزاد- ادبی
۲	القرآن الکریم	صدیق صفی زاده	کارآفرینان. تهران	سورانی	ترجمه محتوایی
۳	القرآن الکریم	محمدصالح ابراهیمی	تبلیغات اسلامی	سورانی	معنایی
۴	رووناهمی	ملاسیدعلی شیلانی	هه‌ولیر. عراق	بادینانی	۱؟
۵	رافه‌ی کورد	قاضی عمر ابراهیم میکائیل	هه‌ولیر. عراق	بادینانی	تفسیری

^۱. هیچ اطلاعی از تفسیر و نوع ترجمه آن به دست نیامد.

تفسیری	سورانی	هه ولیر. عراق	عبد الکریم مدرس	نامی (یک جلدی)	۶
ارتباطی - تفسیری	سورانی	پرتویان. سنندج	مظفر پرتوماه	پرشنگی نووری خودا	۷
آهنگین - آزاد	سورانی	مولف. سنندج	نوعمان حسینی	تهفسیری نوعمان	۸
تفسیری	سورانی	احسان. تهران	مصطفی خرم دل	شنه‌ی ره‌حمه ت	۹
تفسیری	هه ورامی	احسان. تهران	جمال حبیب اله فرج	قورنانی که‌ریم	۱۰
منظوم	هه ورامی	ئه‌وین. مریوان	توفیق مرادی	قورنانی پیروز	۱۱
تفسیری	سورانی	احسان. ایران	برهان محمد امین	تهفسیری ناسان	۱۲
تفسیری	سورانی	سارا. سلیمانیه	برهان محمد امین	تهفسیری روشن	۱۳
معادل	سورانی	نارا. سلیمانیه	ابراهیم مردوخی	تیشکی له قورنانی پیروز	۱۴
محتوایی	خراسانی	دارالقرآن. مشهد	رضا موسی الرضایی گلپانی	القرآن الکریم	۱۵
تفسیری	بادینانی	هه ولیر. عراق	اسماعیل علی سکیری	تهفسیری ژیان	۱۶
تحت اللفظی	سورانی	وه‌فایی. سلیمانیه	ملا محمد باموکی	پوخته‌ی تهفسیر	۱۷
-	بادینانی	دیاربکر. ترکیه	سید عبدالله وارلی	القرآن الکریم	۱۸
تفسیری	سورانی	ژین. سلیمانی	ملا محمود پینجویینی	تهفسیری خاککی	۱۹
ترجمه مفردات	سورانی	احسان. تهران	رزگار کریم - ناصح فتاح	موفره‌داتی ناسان	۲۰
تفسیری	سورانی	احسان. تهران	ئه‌حمد کاکه‌مه حمود	تهفسیری رامان	۲۱
تفسیری	سورانی	احسان. تهران	نظام الدین عبدالحمید	تهفسیری گولشه‌ن	۲۲
تفسیری	بادینانی	هه ولیر. عراق	تحسین ابراهیم دوسکی	تهفسیری دوسکی	۲۳
تفسیری	سورانی	مسعود. سنندج	محمود احمدی دیولان	تهفسیری گولبژیر	۲۴

۲۵	ته‌فسیری زمناکویی	ملاسعید زمناکویی	- سلیمانیه	سورانی	تفسیری
----	----------------------	------------------	------------	--------	--------

۶- نتایج پژوهش

نتایج حاصل از پژوهش حاضر حاکی از آن است که زبان فارسی نخستین زبانی است که قرآن به آن ترجمه شده و دارای متنوع‌ترین ترجمه‌ها و تفسیرهاست. به نظر می‌رسد ترجمه‌های پراکنده و گزیده، در سه قرن اول هجری رواج داشته است؛ اما هیچ نسخه‌ای از ترجمه فارسی از سه قرن اولیه به دست نیامده است. قدمت کهن‌ترین نسخه‌های موجود مربوط به اواخر قرن سوم هجری قمری است. ترجمه‌های فارسی قرآن بر مبنای تاریخو نوع ترجمه، به چهار گروه: ترجمه‌های کهن، ترجمه‌های دوران میانه، ترجمه‌های عصر مشروطه و پهلوی، و ترجمه‌های جدید تقسیم می‌شود. ترجمه‌های کهن بیشتر ترجمه لفظ به لفظ با چاشنی تفسیری و دارای ساختاری محکم با معادل‌یابی مناسب برای بیشتر واژگان است. بهترین ترجمه این دوره ترجمه تفسیر طبری است. در ابتدای دوره میانه ترجمه دچار رکود شد و با خارج شدن از نثر کهنو گرایش به زبان عربی، گرایش به تفسیر و توضیح در لابه لای ترجمه برای فهم و دریافت بیشتر معانی دیده می‌شود. مهم‌ترین ویژگی آثار این دوره از قرن ۹ تا ۱۳ با محتوای بهتر، آمیخته‌شدن ترجمه با تفسیر است. بهترین ترجمه تحت اللفظی فارسی *فتح الرحمن فی ترجمه القرآن* از شاه ولی الله دهلوی مربوط به این دوره است.

در دوره‌های قاجار و پهلوی آثاری به به سبک ترجمه تحت‌اللفظی و با عدول گاه به گاه در ترجمه بعضی آیات، از پایبندی کامل به این روش نوشته شد. با سرعت گرفتن نهضت ترجمه از اواخر سلطنت قاجار، ترجمه قرآن به سبک جدید رونق یافت. ترجمه‌هایی روان و آزاد توسط محیی الدین مهدی الهی قمشه‌ای و عبد الحسین بافقی یزدی نوشته شد. بی‌توجهی به ساختار دستوری زبان مبدأ، فاصله از نثر

دوره میانه، تلاش برای فارسی‌نویسی سره و پایه‌گذاری تفکر ترجمه‌گروھی و باور به خرد جمعی در ترجمه از ویژگی آثار این دوره است. ترجمه‌های جدید بعد از انقلاب آخرین دوره هستند. مترجمان این دوره ضمن دنباله‌روی از سبک ترجمه دوره گذشته با نوآوری‌های جدید، ترجمه‌هایی دقیق‌تر نوشتند. در میان این ترجمه‌ها، ترجمه‌های تفسیری، آزاد و مفهومی، معنایی، آهنگین و منظوم وجود دارد. در این آثار ویراستاری ترجمه توسط بزرگان فن، دوری از حشوئیات، غنای دایره واژگان زبان فارسی اهمیت یافت. ترجمه‌های موسوی گرمارودی، حداد عادل، فولادوند و خرمشاهی، در شمار بهترین‌های عصر حاضرند.

اما درباره ترجمه قرآن به زبان کردی نتایج پژوهش حاکی از آن است که کردها با وجود موانع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و نیز محدودیت‌های این قوم برای نوشتن به زبان مادری در ترجمه و تفسیر قرآن از اقوام موفق بوده‌اند. از اولین برگردان‌های قرآن به زبان کردی اطلاع دقیقی در دست نیست. تاریخ ترجمه‌های موجود نیز به بیش از یک قرن نمی‌رسد و قدیمی‌ترین آنها تفسیر تیدکاری ئیمان بو قهومی کوردان است که در اوایل قرن بیستم در کردستان عراق توسط ملامحمد خواهرزاده فرزند عبدالکریم فرزند ملاحسین پینجویینی نوشته شده است. همزمان با این، تفسیرهای ته‌فسیری کوردی له که لامی خواوه‌ندی، به صورت -مخطوط، از ملامحمد بن عبدالله جلی‌زاده کویی و ژیرانی ئینسان له ته‌فسیری قورئان از ملاحسین شیخ سعدی نوشته شده که از اولین تفاسیر کُردی به‌شمار می‌آیند. شیخ محمد خال در سال ۱۹۸۲ به چاپ ۷ جزء از تفسیر خود اقدام کرد؛ اما با فوت ایشان این تفسیر به طور کامل چاپ نشد.

در دهه ۸۰ میلادی ملاحسین عبدالکریم مدرس تفسیری ۷ جلدی با نام ته‌فسیری نامی و سپس ملاسعید زمناکویی تفسیری موجز نوشت. تا دهه‌ی آخر قرن بیستم میلادی

همه‌ی برگردان‌های کُردی قرآن که تعداد آنها به ۵۰ عنوان می‌رسد، بیشتر به صورت تفسیر ارائه شده‌اند. با وجود در تنگنا بودن زبان کردی و قرار داشتن در محاصره زبان‌های مسلط و رسمی، دانشمندان کُرد بیشتر مجبور بودند آثار خود را با زبان رسمی حاکم‌تالیف کنند؛ با این حال در دوران معاصر افرادی چون: سعید نورسی، سعید رمضان بوطی، عبدالکریم مدرس، محمد کرد علی، مصطفی زلمی و علی قره‌داغی در ترجمه قرآن و پژوهش‌های قرآنی سرآمد شدند. در ایران برای اولین بار ملامحمود احمدی تفسیر کامل هفت جلدی کُردی گولبژئیر را در سال ۱۳۷۰ش نوشت‌و اولین ترجمه قرآن به زبان کُردی نیز از ماموستا هه‌ژار است. با الگو از ایشان، حوزه ترجمه کُردی قرآن رونق گرفت و در کمتر از دو دهه، قریب به بیست ترجمه از قرآن به زبان کُردی، چاپ و منتشر شد. در میان این ترجمه‌ها، ترجمه تفسیری، ترجمه لغوی معنایی، ترجمه تحت اللفظی، ترجمه محتوایی و ترجمه ادبی و منظوم دیده می‌شود. محمد علی کوشا، مصطفی خرم‌دل، بهاء‌الدین حسینی، عبدالعزیز سلیمی، جهانگیر ولدبیگی و ناصر روشن از شناخته شده‌های این حوزه به شمار می‌آیند.

منابع

- آذرنوش، آذرتاش. (۱۳۷۵). تاریخ ترجمه از عربی به فارسی از آغاز تا عصر صفوی. تهران: انتشارات سروش.
- الزرقانی، محمد عبدالعظیم. (۱۳۸۵). *مناهل العرفان فی علوم القرآن*. مترجم محسن آرمن. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ایزدی، محمد، دحروج، علی و نعمتی، فاروق. (۱۳۹۷). «مناهج تفسیر القرآن الکریم عند علماء الکرد خلال القرن الرابع عشر للهجرة». *آفاق الحضارة الإسلامية*. ۲۳-۵۱.
- ره نجیاری، همه نه مین. (۲۰۰۹). *ته فسیری گولبئیر*. بیروت: کتبخانه ی نارین.
- خامه گر، محمد. (۱۳۸۹). *تیر تا آذر*. سیری در ترجمه های فارسی قرآن. بازیابی از www.tebyan.net:https://www.tebyan.net/newindex.aspx?pid=19608
- خرمشاهی، بهاء الدین. (۱۳۸۸). *بررسی ترجمه های امروزی فارسی قرآن کریم*. قم: مؤسسه فرهنگی ترجمان وحی.
- خرمشاهی، بهاء الدین. (۱۳۸۹). *قرآن پژوهی*. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- صفرزاده، طاهره و همکاران. (۱۳۸۵)، «ترجمه قرآن و مترجمان، ضرورت ها و روش ها». *بینات (علوم قرآن و حدیث)*. شماره ۴۹ و ۵۰، ۸۸-۱۶۷.
- کوشا، محمدعلی. (۱۳۸۶). *ترجمه های ممتاز قرآن در ترازوی نقد*. رشت: انتشارات کتاب مبین (مرکز نشر علوم و معارف قرآن کریم).
- مدرس، عبدالکریم. (۱۹۸۳). *علمائونا فی خدمه العلم و الدین*. بغداد: دار الحریه للطباعه.
- مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی. (۱۳۹۴). *فرهنگ نامه علوم قرآنی*. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- معرفت، محمدهادی. (۱۳۷۹)، *تفسیر و مفسران*، قم: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید.
- نژادحقیقی، بهدخت. (۱۳۸۸)، *تفاوت ترجمه های قرآن از منظر ایدئولوژیک*، تهران: نشر سخن.
- نیکیتین، واسیلی. (۱۳۶۷)، *کرد و کردستان، بررسی از نظر جامعه شناسی و تاریخی*، مترجم محمد قاضی، تهران: نشر نیلوفر.
- ولدیگی، جهانگیر. (۱۳۹۲)، *مفسران معاصر کرد، سنج: آراس*.